

Gyárfás Endre 85

Szerencsések azok a magyar írók, akiknek több politikai rendszeren, korszakon ível át a munkásságuk. Így módjuk van több korszak lényegét kitapasztalni, egymással összevetni, szerzett gazdag tapasztalataikat lehető legárnyaltabban megírni. Az 1936-ban született, idén 85 esztendő, József Attila-díjas Gyárfás Endre ezek közé a „többgenerációs” írók közé tartozik.

Kisgyerekként belekóstolhatott az „úri Magyarország” végnapjaiba, átélhette a második világháborút, a Rákosi-kort, ötvenhatban lobogó hajú húszéves, hogy aztán végigélhesse a túl hosszú, sikeredett Kádár-korszakot, és most a jelenkorban is kötésig benne gázolhat. Abban a jelenkorban, amelyben minden megint megváltozott, iránytű nélküli, ha úgy tetszik, filozófiai alap nélküli, elbizonytalanodott és elbizonytalanított, újraértékelésre megérett lett megint a valóság. Amelyben ha nem is otthonosan, de mindenesetre makacsul, kitartóan fogódzók, erkölcsi pillérek és egyéni túlélési stratégiák után kutat korszakokon átívelő szüntelen megfigyelőként, szépen író szépíróként.

Gyárfás Endrének megadatott a több korszakra rálátás és a benne élés keserves öröme, s ez nemcsak az összevetés lehetőségét adta meg neki, hanem egyúttal a magasabb látószöveget és a mélyebb emberismeretet is azokhoz az egyhúrú íróársakhoz képest, akik csupán egyetlen csökkent korszak vézna hegedűjén kénytelenek cincogni egy életen át.

Túl több mint negyven regényén és verseskötetén, József Attila-díján és egyéb elismerésein, ma már kétségtelenül biztos helye van a magyar irodalom klasszikus értékteremtőinek panteonjában. Abban a panteonban, amelyikben nem csupán az írói fantázia örök érvényű egyéni figurái teremődnek meg, hanem olyan regényalakok is, akik mindig valamilyen társadalmi közegben jól artikuláltak jelennek meg és kapnak hangsúlyt, arculatot, egyszerre eleget téve az egyes, a különös és az általános kívánalmainak, az író szándéka szerint. Az irodalmunkon évszázadok óta vörös vezérfonalként végigvonuló belső és külső, társadalmi parancsnak engedelmeskedik alakjai ábrázolásában, amikor társadalmi beágyazódottságukban, nemzeti függetlenségi sorsküzdelmekben jeleníti meg őket, a magyar irodalom legnevesebb nemzeti sajátosságát, hagyományait követve. Az író, aki ilyen premisszákkal fölverte az alkot, ezért nemcsak szerencsés, hanem nehéz irodalmi örökség hámját is viseli.

Felelős közéleti értelmiségi író Gyárfás Endre, a szónak mindennemű pejoratív felhangja nélkül. Ezek a jellemzői különösképpen ma értékelődnek fel, hiszen éppen napjaink magyar valóságának legfájdalmasabb, zavarba ejtő hiányossága az értelmiség és a közéletiség eltűnése, lappangása, búvópatakszerűvé, marginálissá válása, elsorvadása. E kedvezőtlen társadalmi közegben hiánypótló gyógyírként van jelen műveivel a mai magyar irodalomban, a mostani korszakban is jelenségek mögé látó sasszemével pontosan meglátva, és pontosan meg is fogalmazva regényeiben a valóság legfontosabb mozgatórugóit és fő kérdéseit.

Tudvalevő, nemcsak az árulkodik egy korszak valóságáról, hogy megszületnek-e épp abban a korban az irodalom nagy társadalomkritikai alkotásai. Az is árulkodó jel, hogy az írók átnyergelnek-e önvédelmi reflexeiknek engedve a történelmi regényre, felhagyva a jelenkor nyílt társadalomkritikai műveinek létrehozásával, vagy átnyergelnek éppenséggel a gyerek- és ifjúsági irodalomra. Legtöbbször maga a politikai kurzus igyekszik a gyerekszoba felé terelni az írókat, különösen azokat, akiket veszélyesnek ítél létére nézvést társadalomkritikai hajlandóságuk miatt. Az ilyesfajta állami, irodalompolitikai terelgetés azonban mindig az irodalom természetes fejlődésébe való durva beavatkozás, diktatúrák és gyarmattartó hatalmak jellemzője, s mindig a nemzeti irodalom természetellenes, torz fejlődését „eredményezi”. Ilyen gyerekcipőben a magyar irodalom is tipegett ideig-óráig, mégis, a legbeszédeesebb példát erre a Ceaușescu-korszak romániai magyar írói adták, akik kisebbségi voltak miatt kétszeresen is ki voltak szolgáltatva.

Gyárfás Endre azonban dehogyis gyerek-, még csak nem is ifjúsági író, nagyon is a felnőtt, okos fők, a „négy-öt magyar összehajol” történelmi felelősséggel bíró irodalom írója, akinek művei a fiatalság számára is erkölcsi példázatot adnak. A teljes ember megmutatásának igénye munkál benne, aki éppúgy örömet leli a legkisebbek, a serdültebbek világában, mint a felnőttekben, aki számára azonos súlyúak kicsik és nagyok.

Eme értékegyenlőség kialakulásában közrejátszott örök tanárember volta is, a tanárember tudatos törekvése, aki óriási nevelési lehetőséget, az erkölcsi példaadás lehetőségét látta meg és aknáztta ki műveiben. Ugyan ki merné jószerevével állítani, hogy a magyar kultúr- és technikatörténet, a história emblematikus alakjairól, Apáczairól, Lorántffy Zsuzsannáról, Puskás Tivadarról és társaikról írott regényei csupán kalandos életutak állomásainak lexikális felsorolásai, s nem a leírt sorsokból, történetekből, megrajzolt alakokból, korokból kivilágoló, felragyogtatott erkölcsi példázatok? Felvonultatott élettörténetei, korrajzai az írói tehetség és az írói mestersegbeli tudás, a szerkezet, a cselekménybonyolítás, a jellemábrázolás, a nyelvi stílus fogásai nélkül csupán annyit érnének, mint a megmunkálatlan márványtömbök, amelyekben ugyan benne rejlik a remekmű, épp „csak” a felesleget kell lefaragnia belőle a szobrásznak. Gyárfás Endre éppen ezt teszi: kifaragja a holt lexikális anyagból hősei alakját és a korokat, amelyekbe belehelyezi őket.

Hogy nem válik el nála, sőt mindig egymásra utal, egymást erősíti a történelmi múlt és a jelen társadalomkritikai indíttatású értelmezési tere, arra a legjobb példa a kulcsregényének is nevezhető, 1988-ban írott *Hosszú útnak pora* című regénye.

Ez a műve egyrészt kitűnő történelmi regény, amely érzékletesen hozza közel a bujdosásra, száműzetésbe kényszerített Rákóczi és kora történelmi valóságát, másrészt egy másik, nemkülönben fontos, ha ugyan nem a legfontosabb olvasattal is bír, létezik egy másodlagos rétege, másodlagos jelentése is, amely egyértelműen jelenkorunk értelmiségéről, így jelenkorunkról is szól. S így mint több síkon egyszerre értelmezhető, többszólamú mű egy csapásra hatalmas erejű példázattá, társadalomkritikává, parabolává magasodik. Vélhetőleg azért épp ez Gyárfás Endre kulcsregénye,

mert a benne megfogalmazott dilemma, nevezetesen a megmaradni magyar hazafinak vagy behódolni, átnevelődni az idegen megszálló hatalom janicsárjává, történelmünk és értelmiségünk, s ezáltal magának az írónak is a fő dilemmája. Vegyük észre a regény keletkezésének évét is: 1988, amikor már az épp ronggyá szakadozó szovjet istráng az utolsókat rángja a magyar nemzet testén. Az itt megfogalmazott dilemma a magyar értelmiségnek akkortájt megint feladott nagy kérdése volt. A dilemma, a kérdés ugyan más nációból jövő szereplőkkel, de azóta se változott a magyarság számára.

A regény szerkezete voltaképpen igen egyszerű, mondhatni a lehető legegyszerűbb. Ibrahimmal, a főhőssel, az Imréből törökké átnevelt janicsárral döcög a batár útban Rodostó felé, a Nagyságos Fejedelemhez, Rákóczihoz, szeretett gazdájához. Idősíkját tekintve is klasszikus egyszerűség jellemzi ezt a művet, egyhuszonnégy óra alatt a batárban zötykölődő Ibrahim egyetlen hatalmas monológja a regény. De ez a kifelé hangtalan, befelé annál hangosabb monológ valójában tele van jajjal, izzó fájdalommal, a hazafiság és a hazaárulás közti lelki hanykolódás kínjaival. Maga a néma, kétségbeesett kiáltozás paradoxonja. Mennyire ismerős gondolatok, reflexiók ezek akár napjainkban is. A nagy magyar sorsdilemmát, a behódolni vagy megmaradni dilemmáját nem szájbarágosan, nem direkt módon kapjuk, hanem a Rákóczi-kor szűrőjén átáramoltatva.

Írásom elején arról szóltam, azért szerencsés Gyárfás Endre, mert az élete több koron ível át, ezzel módot kapva a korok összevetésére és a magasabb nézőpontból szemlélődésre, a regényalakok lehető leghitelesebb megformálására.

Harminchárom évvel később, 2019-ben írott legutóbbi regényében, a *Túlélők dekamerónjában*, ebben az ízig-vérig modern realista társadalmi regényben mégis mintha ugyanahhoz a gondolathoz, a behódolni a megszálló ideológiájának vagy a megmaradni szabadnak dilemmájához kanyarodna vissza, csak nem a Rákóczi-kor kosztümös díszletei között. A dilemma mégis ugyanaz, hiszen hőseink és a körülöttük lévő összes ember cselekedeteit, életét, útját éppen az erre a dilemmára adott válaszaik határozzák meg. A szerző itt olyan „szép új világ”-ot fest fel óriás társadalmi tablóként, amelyben minden egyes alak túl a valóságból merített, hiteles egyéni történetén társadalmi típusjegyeket is visel. Fejcsóválva, kesernyésen nevetgélve ismerünk rá a szovjet korszak, majd az átállás, végül a jelen időszak történeteiben saját történeteinkre, saját választásainkra. Nem görbetükröt, egyeneset tart elibénk az író, akárcsak a *Hosszú útnak porában*, de a tükörkép éppen realista, valós volta miatt most se mutat szép önképet. Ugyan ma már nem szorul rá semelyik író, Gyárfás Endre se, hogy Rákóczi Ibrahimjának álruhájába csomagolja a jelennek szóló társadalomkritikáját, de ettől a fajta írói szabadságtól jelenkori regényhősei nem lesznek boldogabbak, mert a tükörből visszanező saját portréjuk, korunk képe cseppet se lett vonzóbb az évszázadokkal korábbiakhoz képest.

Milyen is ez a mostani magyar önképünk? A kor erkölcsi követelményei öszszeszarodtak, megfakultak. A minden ízében újrafogalmazásra és újraértelmezésre szomjúhozó világban keresi a regény négy magyar főhőse, két hatvanon túli, nyug-

díjas, különböző rétegből jövő értelmiségi – közülük az egyik inkább vállalkozó – házaspár egy lakatlan dunai sziget foglyaként minden technikai segéderő, telefon, rádió, mobil, számítógép nélkül a túlélés lehetőségeit. Kényszer szülte összefüggés tartja össze átmenetileg a kis közösséget, és kényszeríti színvallásra mind a négyüket. Az alaphelyzet lényegileg hasonló Boccaccio *Dekameron*jának alaphelyzetéhez, ugyanúgy itt is tíz napon át sorjáznak az egymásnak mondott történetek, akár csak az olasz írónál. Hőseink itt is tíz napon át igyekeznek úrrá lenni a kilátástalanság és a kétséges szabadulás miatti aggodalmukon, voltaképpen nemcsak a saját, zavarossá vált életükön, hanem az ugyanúgy zavarossá vált magyar valóságon. A törekvésük természetesen kudarcot vall, hiszen az őket gúzsba kötő társadalmi determináló erők jóval erősebbek náluk, fopgyszakálóval nem lehet vívócsörtét nyerni. Azért mégse a fekete pesszimizmus, a pestises kilátástalanság felhangjaival ér véget a regény. Az író nyitva hagy hőseink számára egy pici rést, amelyen át talán megmenekülhetnek, visszatérve a nagyvilági infernóba.

Ha nem is sok, de mégiscsak volt, van értelme a szónak, a nagy tisztázásoknak. Gyárfás Endre megannyi rossz élettapasztalat után is hisz az ember alapvető jóságában, a világ megjavíthatóságában, erről vall a *Túlélők dekamerónja* (Hungarovox, 2019).

Gyárfás Endre a könyvhéten